

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia 21 (2023)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.21.2

Dariusz Kuźmina

Uniwersytet Warszawski

ORCID 0000-002-7620-0952

Życie i działalność prymasa Stanisława Karnkowskiego – postulaty (problemy) badawcze

1. Pierwszy senator Rzeczypospolitej

Wiek XVI w Polsce nazywany „złotym” był czasem rozkwitu i rozwoju kultury, nauki, sztuki i myśli politycznej. W tym szczególnie korzystnym dla Rzeczypospolitej czasie żyło wielu znakomitych pisarzy i uczonych, których nazwiska trwale zapisały się w historii, wśród nich był także Stanisław Karnkowski.

Urodził się 10 maja 1520 r. w Karnkowie leżącym na ziemi dobrzyńskiej (powiat lipnowski). Był jednym z trzech synów właściciela majątku Tadeusza vel Dadźboga i Elżbiety Olszewskiej, wywodzącej się z rodziny herbowej Lis z Kanigowa. Od czasów średniowiecza ród Karnkowskich chlubił się przynależnością do stanu szlacheckiego.

Przyszły dostojnik Kościoła katolickiego wychowywał się na dworze swojego stryja Jana Karnkowskiego, biskupa kujawskiego w latach 1531–1537. Pierwsze lata edukacji spędził w Krakowie, gdzie w 1539 r. rozpoczął naukę w akademii, która w czasie jego studiów uchodziła za jedną z najlepszych w ówczesnej Europie. Naukę kontynuował na uniwersytecie w Perugii, a od 1547 r. w Padwie, gdzie otrzymał tytuł doktora praw obojga. Wracając do kraju, zatrzymał się w Wittenberdze, aby zapoznać się z doktryną Marcina Lutra. Było to wbrew zakazom polskich władców obawiających się, że studia na zachodnich uczelniach ułatwią wpływy protestanckie na ziemiach polskich. W literaturze przedmiotu odnaleźć można nawet tezę, iż pobyt na niemieckiej uczelni mógł utrudniać późniejsze starania Karnkowskiego o biskupstwo włocławskie, choć podejrzenia te nie znajdują żadnego potwierdzenia w źródłach. Współcześni badacze również, niestety, powtarzają tę błędną tezę.

Po studiach Karnkowski rozpoczął służbę w Rzeczypospolitej na dworze Zygmunta Augusta jako pisarz i sekretarz królewski. Taka ścieżka kariery w XVI-wiecznej Polsce była dość charakterystyczna dla przyszłych dostojników kościelnych. Zwieńczeniem zaangażowania dla Ojczyzny i Kościoła było otrzymanie biskupstwa włocławskiego w 1567 r., a następnie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego wraz z urządzeniem prymasa Polski od roku 1581.

Warto też podkreślić dojrzałość i ukształtowaną osobowość Karnkowskiego w czasie przyjmowania święceń kapłańskich, które otrzymał z rąk biskupa Stanisława Falęckiego w Sulejowie dopiero w wieku prawie 45 lat.

Prymas Stanisław Karnkowski. Portret w muzeum archikatedralnym w Gnieźnie.
Fot. J. Sieczkowski

Żył w czasach wprowadzania na terenie Rzeczypospolitej postanowień soboru w Trydencie. Stało się to jednym z najważniejszych zadań, jakie podejmował, kierując diecezją włocławską, a następnie przewodnicząc Kościołowi. Doskonale rozumiał, iż odnowa katolicyzmu zależy od sprawności prowadzenia reewangelizacji po rozpowszechnieniu się myśli i tezy Marcina Lutra w Europie. Rządy w diecezji rozpoczęły od zwołania synodu i wizytacji parafii, czego wynikiem było m.in. erygowanie 16 sierpnia 1569 r. pierwszego w Królestwie Polskim Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku¹.

Zamierzając bardziej zintensyfikować walkę o dusze dla Kościoła katolickiego, planował otwarcie drugiego seminarium duchownego w Gdańsku. Jednak dopiero jego następca – biskup włocławski Hieronim Rozrażewski² dzięki wsparciu ze strony już wtedy prymasa Karnkowskiego odniósł sukces w tej misji. Ostatecznie udało się sprowadzić jezuitów na ówczesne przedmieścia Gdańska do Starych Szkot, w których fundację kolegium 8 stycznia 1592 r. powołał bp. Rozrażewski.

1 Tekst erekcyjny zachował się i z okazji 400-lecia powołania seminarium we Włocławku został ponownie wydany zgodnie z zasadami edycji tekstów źródłowych dla czasów współczesnych. Zob. S. Librowski, *Czterechsetlecie erekcji seminarium włocławskiego (1569–1969)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1969, t. 18, s. 128–132.

2 S. Kościelak, *Jezuici w Gdańsku od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*, Gdańsk 2003, s. 26–27.

Karnkowski miał bardzo dobre relacje z Towarzystwem Jezusowym w Polsce. Po objęciu urzędu prymasowskiego (1581) powrócił do idei rozbudowania szkolnictwa jezuickiego i powołania kolejnego seminarium duchownego, tym razem w Kaliszu. Na organizatorów dzieła i prowadzących szkołę wskazał uczniów Ignacego de Loyoli, którzy zarówno w Europie, jak i Rzeczypospolitej skutecznie prowadzili coraz więcej placówek edukacyjnych dla kleru. W kwietniu 1583 r. na posiedzeniu kapituły została przedstawiona przez Karnkowskiego kwestia powołania seminarium duchownego³. Zgodę na budowę kolegium w Kaliszu kapituła wyraziła 21 października 1583 r.⁴ Prowincjał jezuitów Jan Paweł Campano przybył do Kalisza w tym samym miesiącu i zwizytował rozpoczęte prace przy kolegium, a później udał się do prymasa, który przebywał w Łowiczu, i wyraził zgodę na utworzenie dwóch klas w kolegium: gramatyki i syntaksy⁵.

Drugim bardzo ważnym obszarem działań Karnkowskiego, po zaangażowaniu w edukację, było porządkowanie spraw Kościoła poprzez uchwały synodów diecezjalnych i prowincjonalnych. Pierwszy synod diecezjalny we Włocławku rozpoczął się w 16 marca 1568 r. i trwał dwa dni. Podsumowaniem obrad duchownych pod kierunkiem Karnkowskiego było spisanie 26 artykułów w trzech częściach niezatytułowanych, w których synod zobowiązywał kapłanów w diecezji i wiernych do ich respektowania i wzajemnej kontroli w wypełnianiu jego postanowień, które upowszechniały dekrety Trydentu⁶. Zadał także o nagłośnienie postanowień synodu zarówno w diecezji, jak i Rzeczypospolitej, wydając drukiem postanowienia włocławskie.

Karnkowski, będąc pierwszym senatorem Rzeczypospolitej, w sposób oczywisty był zaangażowany w życie polityczne kraju. Najważniejsza była kwestia bezpośredniego udziału w przygotowaniu konfederacji warszawskiej oraz zabiegów, jakie czynił m.in. pod wpływem Rzymu, aby jej postanowienia nigdy nie weszły w życie w Rzeczypospolitej. Uczestniczył we wszystkich najważniejszych wydarzeniach politycznych, jakie miały miejsce w czasie jego życia. Wspierał powstanie Unii Lubelskiej, Unii w Brześciu, był szczególnie aktywny na polu elekcyjnym podczas pierwszych wolnych elekcji, gdzie odgrywał wiodącą rolę w łagodzeniu napięć podczas procedur wyboru władców elekcyjnych: Henryka Walezego, Stefana Batorego i Zygmunta III Wazy.

Ważnym obszarem działań Karnkowskiego była praca nad regulacją niezwykle istotnej dla gospodarki relacji pomiędzy Gdańskiem a Rzeczpospolitą, jaką zlecił mu Zygmunt August. W roku 1570 powstały tzw. *Statuty Karnkowskiego*, które wzmacniały pozycję władców wobec Gdańska. Niestety w czasach panowania Stefana Batorego zostały całkowicie zaniechane ze względów politycznych. Król potrzebował pieniędzy na prowadzone wojny, a przede wszystkim oczekiwał uznania jego elekcji przez mieszkańców ważnego miasta portowego.

3 ArGn rkps B-21, acta capitularia , k. 304v.

4 ArGn rkps B-21, acta capitularia , k. 317v.

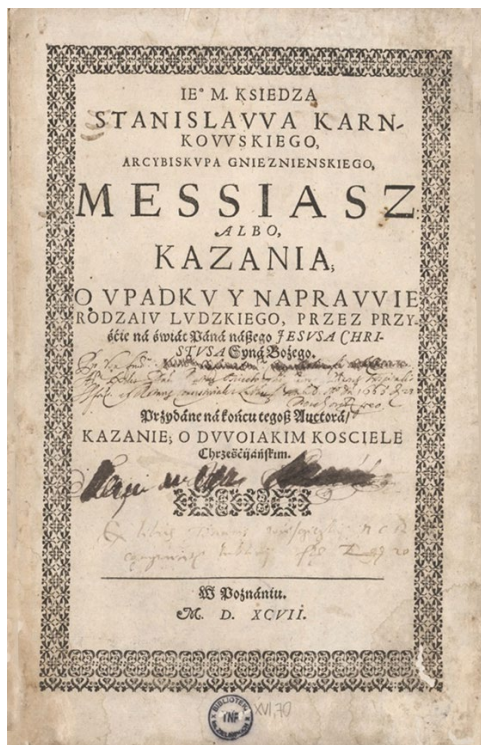
5 J. Wielewicki, *Dziennik spraw domu zakonnego oo. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od roku 1579 do r. 1599*, Kraków 1881, s. 26.

6 A. Chmielowski, *Życiorys księdza Stanisława Karnkowskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego*, Warszawa 1885, s. 5.

2. Dzieła prymasa i ich percepcja w XVI wieku

Stanisław Karnkowski doskonale zdawał sobie sprawę z siły oddziaływania tzw. czarnej sztuki, umiejętnego wykorzystywania jej przez protestantów do promowania wyznań różnowierczych. Usilnie starał się wspierać wszelkie inicjatywy dążące do podejmowania na tej płaszczyźnie polemiki z pisarzami protestanckimi. Potrafił zachęcać innych do pracy nad wzmacnianiem katolicyzmu. Współpraca z jezuitami, m.in. z Piotrem Skargą, Antonio Possevinem czy Jakubem Wujkiem, jest tego przykładem. Wiele publikacji tych autorów zyskało wsparcie finansowe prymasa.

Pośród prac wydanych przez Karnkowskiego największe znaczenie dla Rzeczypospolitej mają, według mnie, publikacje zaprezentowane w pierwszej części artykułu, czyli postanowienia synodów, *Statuty Karnkowskiego* oraz *Agendorum ecclesiasticorum...*, ponieważ wpływały na zmiany duszpasterskie i polityczne w Polsce.

Karta tytułowa: S. Karnkowski, *Messiasz albo kazania o upadku y naprawie rodzaju ludzkiego...* Kazanie o dwojakim kościele chrześcijańskim, Poznań: Wolrab Jan, Wdowa i Dziedzice, 1597.

Do najważniejszych dzieł duszpasterskich i katechetycznych należy zaliczyć opublikowane w roku 1569 w Krakowie u Mikołaja i Stanisława Szarfenbergerów *Napominania potrzebne y zbawienne, których wszyscy Plebani w Kujawskim i Pomorskim Biskupstwie przy świętości kościelnych sprawowaniu używać mają*. Praca doczekała się wznowień w latach 1570 i 1577, została podzielona na pięć części,

druk zaś liczy 53 strony i zawiera osiem kazań. Karnkowski zachęcał w niej kapłanów we wszystkich parafiach, by jego książka była używana i przyczyniła się do godnego sprawowania sakramentów⁷.

Publikacjami przygotowującymi do działalności duszpasterskiej i uzupełniającymi braki wykazane w poprzednich dziełach były: *Messjasz albo kazania o upadku i naprawie rodzaju ludzkiego*, wydane w Poznaniu w 1597 r., oraz *Kazanie o dwojakim kościele chrześcijańskim*⁸. *Messjasz* w literaturze przedmiotu jest oceniany bardzo wysoko. Jerzy Swędrowski, analizując kazania i homilie Karnkowskiego, podkreślał, iż ich autora można zaliczyć do najwybitniejszych postaci w historii Kościoła w Polsce, które prezentowały dogmaty związane z nauczaniem Chrystusa i sakramentami opisanymi w czasie soboru trydenckiego⁹.

Prymas pod koniec swojego życia podjął się opracowania na potrzeby polskich księży *Katechizmu rzymskiego*, wydanego po obradach soboru w Trydencie. Miał on stanowić dla wszystkich katolików podstawowe źródło informacji o podstawach wiary katolickiej.

W opracowaniach dotyczących polskich hierarchów kościoła, a szczególnie dotyczących ich zdolności kaznodziejskich, wyraźnie podkreślana jest pozycja Stanisława Karnkowskiego¹⁰. Wielu badaczy wskazywało na duże umiejętności biskupa, a następnie prymasa w głoszeniu Słowa Bożego. Poziom jego kazań, ich zawartość merytoryczna pozwalały stawiać tezy, iż był jednym z najlepiej wykształconych hierarchów Kościoła katolickiego w XVI w. Szczególnie mocno akcentowano jego erudycję. Podobnie o znaczeniu i darze do głoszenia dobrej nowiny Karnkowskiego wypowiadał się Karol Mecherzyński w XIX w., wskazując, że umiejętność przekazywania podstaw wiary przez prymasa porównywalna jest do daru wielkich mówców, jakim byli Hozjusz, Białobrzęski czy Wawrzyniec Goślicki¹¹. Profesor Janusz Tazbir, analizując *Kazania sejmowe* ks. Piotra Skargi, wskazał, iż przyczynkiem głównych tematów podejmowanych przez jezuitę były problemy pojawiające się na dworze królewskim. Drugim czynnikiem kształtującym treści kaznodziei królewskiego było zapoznawanie się z publikacjami najważniejszych szermierzy kontrreformacji, do których badacz zaliczył także dzieła Stanisława Karnkowskiego¹².

3. Badania nad Stanisławem Karnkowskim

Jeden z ważniejszych głosów wyrażających potrzebę współczesnego opracowania postaci Stanisława Karnkowskiego odnajdujemy w tekście profesora Jana

---

7 *Napominania potrzebne y zbawienne, których wszyscy Plebani w Kujawskim i Pomorskim Biskupstwie przy świętości kościelnych sprawowaniu używać mają*, Kraków: Mikołaj i Stanisław Scharfenberg, 1577, s. 3.

8 S. Karnkowski, *Messjasz albo kazania o upadku y naprawie rodzaju ludzkiego... Kazanie o dwojakim kościele chrześcijańskim*, Poznań: Wolrab Jan, Wdowa i Dziedzice, 1597.

9 J. Swędrowski, *Nauka Prymasa Stanisława Karnkowskiego o Jezusie Chrystusie i sakramentach*, „Studia Prymasowskie” 2008, t. 2, s. 300.

10 Tamże.

11 K. Mecherzyński, *Historia wymowy w Polsce*, t. 2, Kraków 1858, s. 4.

12 J. Tazbir, *Piotr Skarga. Szermierz kontrreformacji*, Warszawa 1978, s. 137.

Dzięgielewskiego: „Ten wybitny duchowny i mąż stanu nie doczekał się dotąd gruntownej i wszechstronnej biografii”. Wyrażał potrzebę opracowania pełnej monografii z sugestią zebrania w jednym dziele wszystkich mów wygłoszonych przez prymasa. Uzasadnienie jest dosyć oczywiste – stanowią one bardzo ważny przyczynek do zrozumienia funkcjonowania I Rzeczypospolitej z wykorzystywaniem systemu mieszanego do zarządzania państwem¹³. Profesorka Ewa Dubas-Urwanowicz, autorka dosyć ważnego tekstu opublikowanego jako rozdział w monografii poświęconej urzędowi prymasowskiemu w Rzeczypospolitej w 2018 r. napisała, że jej tekst oczywiście nie wyczerpuje badań na prymasem Stanisławem Karkowskim, a ma jedynie znaczenie przyczynkowe. Zaznaczyła, że działalność tego najważniejszego w drugiej połowie XVI w. przedstawiciela episkopatu zasługuje na pełne opracowanie monograficzne¹⁴.

Jak wykazała analiza literatury przedmiotu, nikt z badaczy nie podjął się próby napisania książki poświęconej prymasowi Karnkowskiemu, natomiast jest wiele prac przyczynkowych bądź omawiających jakiś fragment jego działalności.

Pierwsze opracowania dotyczące życia i aktywności Stanisława Karnkowskiego pochodzą już z XVII w. Stefan Damalewicz w roku 1642 opublikował *Vitea Vladislaviensium episcoporum*, poświęconą najważniejszym wydarzeniom podczas rządów biskupa w diecezji włocławsko-kujawskiej. Kilka lat później, w 1649 r. ukazała się praca *Series archiepiscoporum Gnesnensium*, w której Damalewicz także, choć dość pobieżnie, opisał działalność prymasa na forum kościelnym, w tym również krajowym. W wieku XVIII jezuita Jan Kanty Bielecki podjął się opracowania życiorysu prymasa, jednak jego dzieło, choć czasami odnotowywane przez bibliografów, np. przez prefekta Biblioteki Żałuskich Jana Janockiego¹⁵, nie zostało odnalezione.

Biografem Stanisława Karnkowskiego był Adam Chmielowski, który w roku 1885 wydał *Życiorys księdza Stanisława Karnkowskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego*¹⁶. Druk ten zawierał trzy dodatki. Pierwszy to przemówienie Karnkowskiego skierowane do Henryka Walezego podczas powitania w granicach Rzeczypospolitej, kolejnym jest wydanie kolekcji listów prymasa, liczącej ponad 60 stron publikacji. Druk kończy wykaz źródeł i opracowań, z jakich korzystał Chmielowski¹⁷. Praca została doceniona przez kolejnych badaczy ze względu na wartość źródłową – przytaczane przez niego fakty były wykorzystywane przy opracowywaniu biogramów i haseł słownikowych dotyczących Stanisława Karnkowskiego.

Oczywiście należy odnotować biogram prymasa autorstwa Haliny Kowalskiej umieszczony w tomie XII *Polskiego Słownika Biograficznego*, w którym zawarto

13 J. Dzięgielewski, „Jedno zgoda wcale nas zachowa”. *Mowy i pisma Stanisława Karnkowskiego w czasie pierwszych bezkrólewí*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 2002, t. 20, s. 59–67; tenże, *Cnoty obywatelskie w rozważaniach ks. Piotra Skargi i Prymasa Stanisława Karnkowskiego*, [w:] *Szkoła cnot obywatelskich przy Ołtarzu Ojczyzny w Bazylice św. Krzyża w Warszawie*, red., M. Białkowski, P. Rycyk, Kraków 2007, s. 164.

14 E. Dubas-Urwanowicz, *Między racją stanu a interesem Kościoła: prymas Stanisław Karnkowski jako polityk*, [w:] *Urząd prymasa w Polsce: geneza, oddziaływanie, znaczenie*, red. W. Graczyk, J.M. Marszałska, L. Zygnier, Warszawa–Ciechanów 2018, s. 105.

15 J.D. Janocki, *Polonia Literata Nostri Temporis*, Ps 1, Vratislaviae: apud Ioh. Iacob. Korn 1750, s. 8.

16 A. Chmielowski, dz. cyt.

17 Tamże, s. 207.

podstawowe informacje o prymasie i cenną literaturę do dalszych badań¹⁸. Hasło osobowe znajduje się także w *Encyklopedii katolickiej*¹⁹.

Kolejne publikacje opisujące działalność Karnkowskiego mają charakter bardzo podstawowy i nie stanowią pogłębionego studium jego życia i działalności jako biskupa i prymasa Rzeczypospolitej. Wszystkie te opracowania sprawdził i we wstępie do rozprawy doktorskiej wydanej drukiem zamieścił Andrzej Bruździński²⁰. Należy zwrócić szczególną uwagę na publikacje tego autora²¹ oraz Janusza Gręźlikowskiego²² na temat znaczenia działalności Karnkowskiego w obszarze wprowadzania uchwał soboru w Trydencie i duszpasterstwa w biskupstwie wrocławskim.

Przy rozpatrywaniu źródeł trzeba wyraźnie zaakcentować, że wiele dokumentów zostało zniszczonych podczas Powstania Warszawskiego, gdy spłonęło Archiwum Prymasowskie przy archikatedrze św. Jana, podobnie jak dokumenty związane z dziejami Nuncjatury Apostolskiej zgromadzone w AGAD. W pełnej analizie źródłowej szczególnie brakuje archiwaliów związanych z przeprowadzanymi osobiście lub przez wyznaczonych kapłanów wizytacjami w archidiecezji gnieźnieńskiej. Ważnymi zachowanymi źródłami do badań nad dokonaniem Karnkowskiego są akta z Archiwum Kapituły Gnieźnieńskiej²³, w większości są to dokumenty odnoszące się do synodów i wizytacji parafialnych²⁴.

18 Stanisław Karnkowski h. Junosza, Internetowy Polski Słownik Biograficzny, [on-line:] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-karnkowski-h-junosza-1520-1603-prymas-polski> – 2.11.2023.

19 K. Śmigiel, *Karnkowski Stanisław abp*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, s. 855–857.

20 A. Bruździński, *Działalność prymasa Stanisława Karnkowskiego w zakresie wprowadzania uchwał Soboru Trydenckiego w Polsce 1581–1603*, Kraków 1996, s. 38–39.

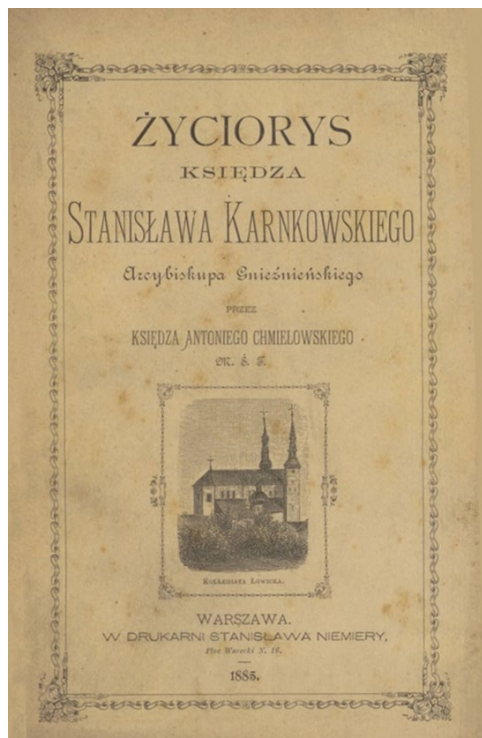
21 A. Bruździński, *Działalność duszpasterska prymasa Stanisława Karnkowskiego*, „Folia Historica Cracoviensia” 1996, t. 3, s. 91–111; *Wkład biskupa Stanisława Karnkowskiego w zastosowanie uchwał Soboru Trydenckiego w diecezji kujawsko-pomorskiej (1567–1581)*, „Studia Włocławskie” 2003, t. 6, s. 439–451.

22 J. Gręźlikowski, *Biskup Stanisław Karnkowski jako ustawodawca: wkład w dzieło recepcji reformy trydenckiej w diecezji wrocławskiej*, „Studia Włocławskie” 1998, t. 7, s. 355–368; *Czym był dla Kościoła Sobór Trydencki (1545–1563): (refleksje w 440-tą rocznicę od zakończenia obrad)*, „Prawo Kanoniczne” 2003, t. 46, nr 3–4, s. 171–226; *Eucharystia w statutach potrydenckich synodów wrocławskich i innych aktach prawno-duszpasterskich biskupa Stanisława Karnkowskiego*, „Prawo Kanoniczne” 2005, t. 48, nr 3–4, s. 201–235; *Kongregacje dekanalne na tle zadań i obowiązków dziekanów w ustawodawstwie synodalnym diecezji wrocławskiej w okresie potrydenckim*, „Prawo Kanoniczne” 2002, t. 45, nr 3–4, s. 181–210; *Odnowa duszpasterska w diecezji wrocławskiej w świetle uchwał synodów biskupa Stanisława Karnkowskiego z 1568 i 1579 roku*, „Prawo Kanoniczne” 2015, t. 58, nr 2, s. 115–161; *Początki i rozwój kościelnego sądownictwa w Polsce na podstawie generalnego i okręgowych oficjalatów diecezji wrocławskiej*, „Prawo Kanoniczne” 2001, t. 44, nr 3–4, s. 163–183; *Wkład biskupa Stanisława Karnkowskiego w dzieło recepcji reformy trydenckiej w diecezji wrocławskiej*, „Prawo Kanoniczne” 2001, t. 44, nr 1–2, s. 161–184.

23 Przykład źródeł: Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej rkps B-21, acta capitularia, k. 304v; 317; rkps B-77, *Liber ordinationis Falencki Stanislaus 1563–1581*; rkps *Liber privilegiorum*, ab a 1592, k. 220.

24 S. Librowski, *Wizytacje diecezji wrocławskiej*, t. 1, „Achiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1964, t. 8, s. 1–186.

Karta tytułowa: A. Chmielowski, *Życiorys księdza Stanisława Karnkowskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego*, Warszawa 1885.

Pierwsze zestawienia listów adresowanych do biskupa włocławskiego wykonał sam adresat, który w roku 1578 w Krakowie wydał *Epistolae illustrium virorum in tres libros digestae*. Pozostała korespondencja prymasa jest rozproszona w wielu archiwach: Watykańskim, Towarzystwa Jezusowego w Rzymie i bibliotekach: Czartoryskich, Ossolińskich, Jagiellońskiej i Kórnickiej. Wiele listów odnalazł i skopiował Bolesław Ulanowski, dzięki czemu powstał tzw. *Codex Karnkavianus* zachowany w bibliotece PAN. Listy Stanisława Karnkowskiego, wydane w *Monumenta Poloniae Vaticana* w tomach 4–7 w Krakowie w latach 1915–1950, a także w szóstym tomie *Acta Nuntiaturae Poloniae*, zebrane przez T. Glemmę, a wydane przez S. Bogacewicza, zawierają korespondencję z nuncjuszem Juliuszem Ruggierim. Ważnymi zbiorami archiwalnymi, w których możemy odnaleźć źródła na temat działalności prymasa są kroniki i dzienniki domów Towarzystwa Jezusowego w Rzeczypospolitej z XVI i początku XVII w., z Kalisza i Poznania. Znaczącym opracowaniem jest także wielkie dzieło księdza profesora Ludwika Grzebienia *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995* wydana w Krakowie 2004 r.

Źródła drukowane zawierające istotne informacje o Karnkowskim to przede wszystkim *Album studiosorum* wydany przez Adama Chmiela, zawierający spis studentów Akademii Krakowskiej, oraz siódmy tom pracy Stanisława Windakiewicza „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, w którym znajduje się zestawienie uczniów pochodzenia polskiego, którzy podejmowali naukę w Padwie.

Ponadto w opublikowanym w 1919 r. przez Teodora Wierzbowskiego *Matricularum Regnie Poloniae summaria* zamieszczony został opis godności sprawowanych przez Stanisława Karnkowskiego. Ważnymi źródłami do pełnej prezentacji działalności duchownego są akta synodów, jakie zwoływał²⁵. Wiele materiałów na temat oceny prymasa odnaleźć można także w źródłach dotyczących różnowierców²⁶.

Jan Dziegielewski wskazał również na prace, które – jego zdaniem, a także moim – są pogłębioną refleksją nad znaczeniem kolekcji książkowych i bibliotek prymasa, którymi zajmował się bibliolog Stanisław Rybandt²⁷, opisując też jego bibliofilskie pasje i superekslibrisy²⁸.

Do prac próbujących zaprezentować choćby częściowo życiorys Stanisława Karnkowskiego w literaturze przedmiotu wytworzonej w XX w. należy zaliczyć artykuł Mariana Pawłaka²⁹ z lat 70., w którym autor skoncentrował się przede wszystkim na udziale biskupa włocławskiego, a następnie prymasa, w życiu politycznym Rzeczypospolitej XVI w.

4. Potrzeby badawcze

Podjęwając się przygotowania monografii prymasa Stanisława Karnkowskiego, należy rozpoznać problemy badawcze, które w literaturze przedmiotu były wielokrotnie podnoszone w odniesieniu do ordynariusza i prymasa, a przede wszystkim ustalić ich zasadność lub całkowicie odrzucić.

Jedną z niekwestionowanych spraw wymagających całościowego podejścia jest analiza tekstów i źródeł związanych z organizacją przez Karnkowskiego synodów diecezjalnych i prowincjonalnych. Ustalenie, jakie znaczenie faktycznie miały dla rozpoczęcia systematycznego działania na rzecz ewangelizacji w Rzeczypospolitej, może się okazać istotne dla spojrzenia na historię Kościoła w XVI w. W następnej kolejności należy zbadać działalność w obszarze edukacji z naciskiem na wspieranie tworzenia kolegiów, szczególnie seminariów duchownych, które miały sprostać wyzwaniom czasu, gruntownie przygotować kler do walki z protestantyzmem.

Kolejną ważną kwestią jest jednoznaczne ustalenie autorstwa prac wydanych pod nazwiskiem prymasa i określenie zakresu jego współpracy z jezuitami w tym obszarze. Dzieła Karnkowskiego, jak wielu sprawujących ważne urzędy w Rzeczypospolitej parających się tworzeniem tekstów, nie do końca są autorskie. Osobą najczęściej wymienianą, współpracującą z Karnkowskim w pracy nad tekstami był jezuita Adrian Junge. W literaturze przedmiotu na poparcie tej tezy podawany jest

²⁵ *Statuta synodalia dioecesis Vladislaviensis et Pomeraniae*, wyd. Z. Chodyński, Varsoviae 1890.

²⁶ *Akta synodów różnowierczych*, wyd. M. SipayHo, Warszawa 1983.

²⁷ S. Rybandt, *Księgozbiór prymasa Stanisława Karnkowskiego. Źródło badań nad kulturą umysłową dostojnika kościelnego XVI w.*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, t. 13, s. 117–130.

²⁸ S. Rybandt, *Superekslibrisy prymasa Stanisława Karnkowskiego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1991, t. 11, s. 5–26.

²⁹ M. Pawlak, *Stanisław Karnkowski – życie i działalność*, „Rocznik Kultury Kujaw i Pomorza” 1971–1972, t. 7, s. 97–106.

rękopis zachowany w Archiwum Prymasowskim Archidiecezji Warszawskiej *Acta et historia Collegii Posnaniensis*, na którym znajduje się odręczny dopisek, iż Junga był autorem dwóch prac o charakterze kaznodziejskim, czyli *Messjasza...* z roku 1597, oraz *Eucharistii...*, wydanej w roku 1602. Zdaniem prof. Stanisława Obirka Junge był też tłumaczem wydanego w drukarni Jana Wolraba w Kaliszu w roku 1603 dzieła pod tytułem: *Katechizm Rzymski, to jest nauka chrześcijańska za rozkazaniem Concilium Trydentskiego i Papieża Piusa V.* Członkowie Towarzystwa Jezusowego pisali i tłumaczyli w kolejnych latach bardzo wiele katechizmów. Szacuje się, że łącznie przygotowali około 30 publikacji³⁰. Prymas w czasach, gdy powstawały prace datowane na początek wieku XVII, był już bardzo chory i zapewne miał wielkie trudności z samodzielnym pisaniem. Należy docenić jego wkład w wydanie tych dzieł, ale też ostatecznie rozwiązać kwestię autorstwa poprzez porównanie treści prac samodzielnych Jungi i oryginalnych tekstów prymasa. Badacz tej kwestii Andrzej Bruździński, analizując wszystkie wątki współpracy Karnkowskiego z Jungą, postawił tezę, iż jezuita był jedynie redaktorem dwóch prac prymasa, a nie ich autorem. Podkreślił, że publikacje Jungi mieszczą się w tzw. teologii kontrowersyjnej, a kazania nie należą do tej grupy tematycznej³¹. Co do *Messjasza...* argumentacja badacza jest słuszna, ale przy analizie treści *Eucharistii* dostrzegam zasadniczy problem, albowiem dzieło to mieści się w pojęciu teologii kontrowersyjnej. Junga pracował nad dwoma tekstami w Kaliszu. Jak wiele mamy w kazaniach Karnkowskiego, a ile jezuita, być może nie będzie można ostatecznie ustalić. Ta współpraca jednak była owocna i przyczyniła się do przygotowania dobrych narzędzi dla duchownych do działalności duszpasterskiej w Rzeczypospolitej. Natoński zaznacza, że w Katalogu kolegium kaliskiego z roku 1602 zapisano przy obowiązkach Junga, że „pisze dla prymasa, Jaśnie Oświeconego fundatora kolegium”³².

Prace, których dotyczy problem ustalenia autorstwa, zostały omówione pod względem treści i ich znaczenia dla edukacji duchowieństwa w XVI w. W badaniach nad dziełami prymasa należy przede wszystkim odnieść się do mniej znanych i nieomawianych w przedmiocie badań nad jego życiem i działalnością wydawniczą. Istnieje potrzeba przeanalizowania m.in. dwóch druków: *Deliberacja o Społku y Związku Korony Polskiej z Pany Chrześcijańskimi przeciwko Turkowi. Przydane są Poselstwa y Responsa sławnego Króla Zygmunta pierwszego*, wydane w Krakowie roku 1595, oraz broszury przygotowanej w 1593 r. *De primato senatorio Regini Poloniae*, w której jest mowa o znaczeniu interreksa, czyli prymasa w czasie bezkrólewia, co pozwala przeanalizować stosunek Karnkowskiego do wyjazdów Zygmunta III Wazy z Rzeczypospolitej do Szwecji.

Istotna dla oceny postawy Karnkowskiego jest kwestia jego udziału w przygotowaniu konfederacji warszawskiej, a następnie systematycznej walki z nią poprzez blokowanie na wielu posiedzeniach parlamentu. Prawdopodobnie niezwykle ciekawe może być ustalenie, dlaczego prymas tak usilnie nie chciał dać praw

30 S. Obirek, *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564–1668*, Kraków 1996, s. 59.

31 A. Bruździński, *Działalność prymasa Stanisława Karnkowskiego...*, s. 158.

32 B. Natoński, *Junga Adrian*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965, s. 326.

różnowiercom, choć potrafił z wieloma przywódcami protestantyzmu skutecznie prowadzić wiele gier politycznych³³.

Działalność biskupa, a następnie prymasa na polu elekcyjnym podczas trzech wolnych elekcji w literaturze przedmiotu jest często przedstawiana jako dość niejednoznaczna. Czy Karnkowski był tylko posłusznym narzędziem w rękach Stolicy Apostolskiej, czy samodzielnie wyznaczał własne cele lub jak wielki wpływ na jego decyzje miało przede wszystkim dobro Rzeczypospolitej?³⁴ Prymas jako pierwszy senator miał dominującą pozycję podczas vot w senacie, często uciekał się do postawy o charakterze teatralnym, czy udawał tzw. choroby dyplomatyczne, pozwalające mu na uniknięcie bezpośredniego zabrania głosu. Walki polityczne z hetmanem i kanclerzem Janem Zamoyskim oraz sprawa śmierci Samuela Zborowskiego także wymagają doprecyzowania opisu zachowań Karnkowskiego³⁵. Oddziaływanie polityczne i wyznaniowe na trzech władców, w czasie panowania których prymas sprawował urzędy kościelne, także potrzebuje dookreślenia jego roli, siły wpływu na sposób sprawowania władzy przez królów elekcyjnych.

Oczywiście należy zadać pytanie, dlaczego naukowcy podejmujący tematykę historii Polski w okresie XVI–XVII w. nie dostrzegli jeszcze potrzeby przygotowania monografii prymasa. Wydaje się, iż powodów może być kilka. Najważniejsza, jak często bywa przy doborze tematów badawczych, jest trudność w definiowaniu obiektywnym, a tym samym problem z oceną postaw niektórych bohaterów prac biograficznych. Karnkowski na pewno w swojej dość długiej działalności miał kilka kluczowych i trudnych do jednoznacznej oceny zachowań. Najistotniejsze, według mnie, było jego zaangażowanie w przygotowanie pokoju religijnego w latach 70. XVI w. Podobnie jak uchwalenie ugody sandomierskiej, a następnie w okresie bezkrólewia konfederacji warszawskiej były kluczowe dla dalszych losów Rzeczypospolitej. Karnkowski i jego udział w tych wydarzeniach bywa różnie oceniany w literaturze przedmiotu. Jedni widzą w nim żarliwego obrońcę katolicyzmu

33 M. Korolko, *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573–1658*, Warszawa 1974; M. Niemijski, *Koronni senatorowie duchowni wobec kwestii pokoju religijnego w artykułach konfederacji generalnej warszawskiej w pierwszym bezkrólewiu po śmierci Zygmunta Augusta*, „Białostockie Teki Historyczne” 2008, t. 6, s. 53–75; J. Seredyka, *Nie znany projekt egzekucji konfederacji warszawskiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1975, t. 20, s. 155–169; H. Wisner, *Walka o realizację konfederacji warszawskiej za panowania Zygmunta III Wazy*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1974, t. 19, s. 129–149.

34 J. Dziegielewski, *Prymasi w roli interreksów*, [w:] *Prymasi i prymasostwo w dziejach państwa i narodu polskiego*, red. W.J. Wysocki, Warszawa, 2002, s. 39–50; J. Dziegielewski, *Sejm elekcyjny, elektorzy, elekcje 1573–1674*, Pułtusk 2003; A. Sokołowski, *Diariusze sejmowe R. 1587. Sejm konwokacyjny i elekcyjny*, „Scriptores Rerum Polonicarum” 1887, t. 11; B. Czart., 81 IV, *Mowa Stanisława Karnkowskiego biskupa kujawskiego miana w senacie podczas elekcji za Henrykiem przeciwko biskupowi płockiemu [Piotrowi] Myszkowskiemu*, maj 1573 r.

35 K. Lepszy, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589–1592)*, Kraków 1939; A. Pieńkowska, *Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego*, Pułtusk 2010; J. Seredyka, *Biskupi na sejmach za panowania Zygmunta III Wazy*, [w:] *Jezuicka ars historica: prace ofiarowane Księdzu Profesorowi Ludwikowi Grzebieniowi SJ*, red. M. Ingot, S. Obirek, Kraków 2001, s. 499–514; A. Sucheni-Grabowska, *Prymasi XVI stulecia w polskim systemie parlamentarnym*, [w:] *Prymasi i prymasostwo w dziejach państwa i narodu polskiego*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2002, s. 16–38.

poprzez akcentowanie działalności wydawniczej i edukacyjnej, inni – wielkiego i groźnego kontrreformatora, dla którego dialog z innymi wyznaniemami nie był możliwy do podjęcia.

Zainteresowanie życiem i działalnością Stanisława Karnkowskiego, pomimo istniejącej już sporej literatury, może i powinno inspirować i inicjować nowe interdyscyplinarne pola badawcze. Niewątpliwie była to postać znacząca w historii Kościoła, a także w dziejach Polski.

Bibliografia

Dzieła Stanisława Karnkowskiego

Ad Serenissimum Principem Henricum Dei gratia Regem Poloniae et proceres. Reverendiss: Domini D. Stanislai Carncovii episcopi VVladislaviensis et Pomeraniae, Catholicorum nomine, de tuenda unitate fidei. Oratio, Kraków: Andrzej Piotrkowczyk, 1574.

Constitutiones in Dioecesana synodo Wladislaviensi, praesidente [...] Stanislao Carncovio, episcopo Wladislaviensi editae [...] cum indice verborum et rerum [...] Accesserunt Admonitiones quinque circa Sacramenta faciendae, eodem [...] Stanislao Carncovio, Colonia: apud Maternum Cholinum, 1572.

Constitutiones Synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialium tam vetustorum quam recentiorum usque ad Annum Domini MDLXXVIII. Studio et opera [...], Cracoviae: Andrzej Piotrkowczyk, 1579.

Epistolae illustrium virorum in tres libros digestae: opera reverendiss domini Stanislai Corncovii episcopi Wladislaviensis et Pomeraniae: in lucem editae, Cracoviae: Andrzej Piotrkowczyk, 1578.

Eucharistia, albo o Przenajświętszym Sakramencie y Ofierze Ciała y krwi Pana Zbawiciela y Boga naszego pod osobą chleba y wina kazań czterdzieści, Cracoviae: Andrzej Piotrkowczyk, 1602.

Exorbitancje i naprawa koła poselskiego, [w:] *Pisma Ks. Stanisława Karnkowskiego*, wyd. J. Turowski, Kraków 1859.

Ie° M. Ksiedza Stanisława Karnkowskiego, Arcybiskvpa Gnieznienskigo, Messiasz albo kazania o upadku y naprawie rodzaju ludzkiego przez przyjście na świat Pana naszego Jezusa Chrystusa Syna Bożego. Dodane na końcu Autora. Kazanie o dwojakim kościele chrześcijańskim, Posnaniae: Wolrab Jan – Wdowa i Dziedzice, 1597.

Deliberacja o Społku y Związku Korony Polskiej z Pany Chrześcijańskimi przeciwko Turkowi. Przydane są Poselstwa y Responsa [...] sławnego Króla Zygmunta pierwszego [...], Cracoviae [b.d.] 1595.

Karnkowski S., (przedmowa), *Agendorum ecclesiasticorum liber in usum Provinciae Gnesnensis conscriptus...*, Coloniae: apud Maternum Cholinum, 1578.

Katechizm Rzymski, to iest nauka chrześcianska za roskazaniem Concilium Trydentskiego y Papieża Piusa V wydana po łacinie. A teraz nowo na polskie pytania y odpowiedzi przełożona za roskazaniem [...] Stanisława Karnkowskiego [...] y iego nakładem wydrukowana, Kalisz: Jan Wolrab, 1603.

Kazania o chwalebnej Eucharystyi Xsiędza Arcybiskupa Gnieździeńskiego Stanisława Karnkowskiego, przejrzał i wyd. A. Chmielowski, Warszawa 1885.

Napominania potrzebne y zbawienne, których wszyscy Plebani w Kujawskim y Pomorskim Biskupstwie przy świętości kościelnych sprawowaniu używać maią. Z rozkazania Jego M. księdza Stanisława Karnkowskiego Kujawskiego y Pomorskiego Biskupa, dla nauki thak plebanów iako i Duchowieństwa wszego, y dla pożytku ludu pospolitego, krótko polskim ięzykiem spisane, Cracoviae: Mikołaj i Stanisław Scharfenberg, 1577.

Sentencya i zdanie J.M. Księdza arcybiskupa gnieźnieńskiego o odjeździe króla J.M. do Szwecyi na sejmie warszawskim roku pańskiego 1593, [w:] Pisma Ks. Stanisława Karnkowskiego, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1859.

Stanisława Karnkowskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego Messiasz albo kazania o upadku y naprawie rodzaju ludzkiego, przez przyjście na świat Jezusa Chrystusa, Poznań 1847.

Źródła niedrukowane

AGAD, APP (Archiwum Publiczne Potockich) 6, Pacyfiencja Zborowskich, s. 165–166.

AGAD, AZ, 2784, *Stanisław Karnkowski do Jana Hieronimowicza Chodkiewicza*, 24.01.1573.

AGAD, ARV (Archiwum Radziwiłłów), 6454, Stanisław Karnkowski do Krzysztofa Radziwiłła, 26 grudnia 1586 r. Uniejów.

ArGn rkps B-21, acta capitularia, k. 304v; 317.

ArGn (Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej) rkps B-77, *Liber ordinationis Falencki Stanislaus 1563–1581*.

ArGn rkps Liber privilegiorum, ab a 1592, k. 220.

ARSI Epistolae episcoporum, 1575–1579, t. 15, k. 264 r-v.

ARSI Rkps Pol. 50, k. 65; 71, k. 247.

ArWł (Archiwum Diecezjalne we Włocławku), rkps 3 (20), Akta działalności biskupa kujawsko-pomorskiego. Acta episcopalia 1533–1572.

B. Czart., 234, III.

B. Czart., 81 IV, *Mowa Stanisława Karnkowskiego biskupa kujawskiego miana w senacie podczas elekcji za Henrykiem przeciwko biskupowi płockiemu [Piotrowi] Myszkowskiemu*, maj 1573 r.

B. Czart., 1615, *Collectio epistolarum saeculi XVI*, k. 71–73.

B. Czart. 1679 IV, *Votum xiędza arcybiskupa gnieźnieńskiego na sejmie inqvisionis 1592*, s. 16–18.

B. Czart., 2234, s. 38.

B. Czart., 2579, *Spis krótki spraw, które się działy na zjeździe pod Jędrzejowem*, s. 458–459.

BJ, rkps. 162, Exempta Literarum Stanislai Hosii et Stanislai Rescii a. 1 5 59–1590, et alia, Karnkowski do Kleefeld, Włocławek 2 V 1568, k. 36.

BPANKr. TP 8336, Uniwersał Stanisława Karnkowskiego, s. 63.

B. PAU/PAN 8808, k. 35, 41.

HHUS, Polen I 38, *Stanisław Karnkowski do cesarza Rudolfa II, z Warszawy 24.08.1587*, k. 102–104v.

MHDW, f. 16, *Proventus ecclesiae collegiatae Crusvicensis, Wladislaviae 1898*, s. 5–38.

MHDW, f. 19, *Visitationes monasteriorum a Stanslav Karnkowski Epo. Wlad. factae*, s. 5–15.

Źródła drukowane

- Akta synodów różnowierczych*, t. 3, wyd. M. SippayHo, Warszawa 1983.
- Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2: *Okres panowania królów elekcyjnych XVI–XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009.
- Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. 2 (ab anno 1515 ad annum 1551), oprac. A. Chmiel, Cracoviae 1892.
- Commendone J.F., *Pamiętniki o dawnej Polsce za czasów Zygmunta Augusta listy do Karola Boromeusza*, przeł. J. Krzeczkowski, t. 2, Wilno 1851.
- Diariusz zjazdu w Kole za pierwszego bezkrólewia, 15–18 października 1572 r.*, wyd. S. Bodniak, Poznań 1929.
- Diariusze sejmowe rok 1585*, wyd. A. Czuczyński, „Scriptores Rerum Polonicarum” 1901, t. 18.
- Dyskurs, który ksiądz Arcybiskup Królowi JMci posłał [XI–XII 1581 r.]*, [w:] *Archiwum Jana Zamoyskiego (1580–1582)*, t. 1–3, wyd. J. Siemieński, Warszawa 1909–1913.
- Janocki J.D., *Polonia Literata Nostri Temporis*, Ps 1, Vratislaviae : Apud Ioh. Iacob. Korn 1750.
- Korespondencya księdza Jakóba Wujka z Wągrowca z lat 1569–1596, podług autografów*, wyd. J. Sygański, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” 1917–1920, t. 44–46.
- Kromer M., *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, przeł. S. Kazikowski, Olsztyn 1977.
- Librowski S., *Czterechsetlecie erekcji seminarium włocławskiego*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 1969, t. 18, s. 239.
- Listy znakomitych mężów wieku XVI w roku 1578 zebrane w trzy księgi przez S. Karnkowskiego, biskupa*, przeł. A.F. Sobalski, „Kwartalnik Teologiczny” t. 2–6 (1903–1907).
- Materyały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich*, t. 1: 1398–1600, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1900.
- Matricularum Regni Poloniae summaria: excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, t. 1–5, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1905–1961.
- Monumenta historica dioeceseos Vladislaviensis*, t. 1–25, Włocławek 1881–1912.
- Monumenta Poloniae Vaticana*, t. I–VII, Kraków 1913–1950.
- Relacje nuncjusów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, t. 1, wyd. E. Rykaczewski, Berlin–Poznań 1864.
- Sokołowski A., *Diariusze sejmowe R. 1587. Sejm konwokacyjny i elekcyjny*, „Scriptores Rerum Polonicarum” 1887, t. 11.
- Statuta synodalia dioecesis Vladislaviensis et Pomeraniae*, coll., et ed. Z. Chodyński, Varsoviae 1890.
- Synodus dioeciesana Gniesnensis celebrate Lovicii, anno MDXCIII die menesis Martij*, Poznań: Wolrab Jan starszy 1593.
- Theiner A., *Annales ecclesiastici*, t. 1–3, Romae 1856.
- Wielewicki J., *Dziennik spraw domu zakonnego oo. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od roku 1579 do r. 1599*, Kraków 1881.

Uchańsciana czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego, t. 1–5, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1884–1895.
Źródła dziejowe, t. 4, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1877.

Opracowania

- Augustyniak U., *Informacja i propaganda w Polsce Zygmunta III*, Warszawa 1981.
- Barycz H., *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935.
- Bartoszak M., *Pozostałości księgozbioru prymasa Stanisława Karnkowskiego w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie*, „Roczniki Biblioteczne” 2017, t. 61, s. 35–65.
- Bednarski S., *Podstawowe zasady szkolnictwa jezuickiego*, [w:] *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, red. J. Paszenda, Kraków 1994, s. 19–24.
- Besala J., *Małżeństwa królewskie. Władcy elekcyjni*, Warszawa 2007.
- Besala J., *Stefan Batory*, Warszawa 1992.
- Bidlo J., *Udział Jednoty Brackiej w walce o proces i egzekucję konfederacji warszawskiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1977, t. 22, s. 159–175.
- Bogucka M., *„Bicz na heretyków” i pogromca Gdańska. Przed sądem historii: Stanisław Karnkowski XVI-wieczny polityk i duchowny*, „Problemy” 1982, nr 8, s. 23–34.
- Bogucka M., *Przemiany społeczne i walki społeczno-polityczne w XV i XVI w.*, [w:] *Historia Gdańska 1454–1655*, red. E. Cieślak, t. 2, Gdańsk 1982, s. 208–259.
- Bogucka M., *Zmiany w handlu bałtyckim na przełomie XVI i XVII w.*, [w:] *Historia Gdańska 1454–1655*, s. 445–464.
- Bruzdziński A., *Działalność duszpasterska prymasa Stanisława Karnkowskiego*, „Folia Historica Cracoviensia” 1996, t. 3, s. 91–111.
- Bruzdziński A., *Działalność prymasa Stanisława Karnkowskiego w zakresie wprowadzania uchwał Soboru Trydenckiego w Polsce 1581–1603*, Kraków 1996.
- Bruzdziński A., *Wkład biskupa Stanisława Karnkowskiego w zastosowanie uchwał Soboru Trydenckiego w diecezji kujawsko-pomorskiej (1567–1581)*, „Studia Włocławskie” 2003, t. 6, s. 439–451.
- Brzeziński J., *Przedmowa*, [w:] *Katechizm rzymski z dekretu S. Koncilium Trydenckiego za rozkazem s. Piusa V. papieża po łacinie wydany / na polski język powagą [...] księdza Stanisława Karnkowskiego [...] przez pytania y odpowiedzi przetłumaczony, y wydrukowany w Kaliszu R. P. 1603 teraz zaś z niezliczonych omyłek y słów staropolskich dziś niezrozumianych oczyszczony y z oryginałem łacińskim skonfrontowany [...] Władysławowi Łubienskiemu arcybiskupowi gnieźnieńskiemu [...] oraz [...] arcybiskupom, biskupom [...] najniższym respektem x. J. F. B. w. k. w. dedykowany*, w Wilnie w Drukarni J. K. M. y Rzeczypospolitey XX. Scholarum Piarum R. P. 1762.
- Buchwald-Pelcowa P., *Cenzura w dawnej Polsce. Między prasą drukarską a stosem*, Warszawa 1997.
- Byliński J., *Zagraniczne studia Polaków w epoce staropolskiej*, [w:] *Jezuicka ars historica: prace ofiarowane Księdzu Profesorowi Ludwikowi Grzebieniowi SJ*, red. M. Inglot, S. Obirek, Kraków 2001, s. 95–110.
- Chmielowski A., *Życiorys księdza Stanisława Karnkowskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego*, Warszawa 1885.

- Cieślak E., *Charakterystyka okresu 1454–1655*, [w:] *Historia Gdańska 1454–1655*, s. 754–767.
- Cieślak S., *Marcin Laterna SJ (1552–1598). Działacz kontrreformacyjny*, Kraków 2003.
- Confederatio Generalis Varsoviensis*, [w:] *Volumina Constitutionum*, t. 2, v. 1, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 306–307.
- Cynarski S., *Zygmunt August*, wyd. 3, Wrocław 2004.
- Czapliński W., *Blaski i cienie kościoła katolickiego w Polsce w okresie potrydenckim*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1969, t. 14, s. 5–25.
- Dorobisz J., *Kariery dygnitarzy duchownych koronnych Wazów*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2019, t. 16, nr 2, s. 29–45.
- Dubas-Urwanowicz E., *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998, s. 17, 34, 113.
- Dubas-Urwanowicz E., *Między racją stanu a interesem Kościoła: prymas Stanisław Karnkowski jako polityk*, [w:] *Urząd prymasa w Polsce: geneza, oddziaływanie, znaczenie*, red. W. Graczyk, J.M. Marszałska, L. Zygnier, Warszawa–Ciechanów 2018, s. 105–121.
- Dybkowska A., Dziegielewska J., *Udział Kościoła rzymskokatolickiego w sprawach państwa*, [w:] *Tradycje polityczne dawnej Polski*, red. A. Sucheni-Grabowska, A. Dybkowska, Warszawa 1993, s. 117–167.
- Dziegielewska J., Sokołowski W., *Bonis czy rebus – nowe materiały i propozycje interpretacji aktu konfederacji warszawskiej z 1573 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1985, R. 92, nr 2, s. 299–315.
- Dziegielewska J., *Cnoty obywatelskie w rozważaniach ks. Piotra Skargi i Prymasa Stanisława Karnkowskiego*, [w:] *Szkoła cnót obywatelskich przy Ołtarzu Ojczyzny w Bazylice św. Krzyża w Warszawie*, red. M. Białkowski, P. Rycyk, Kraków 2007, s. 155–164.
- Dziegielewska J., *„Jedno zgoda wcale nas zachowa”. Mowy i pisma Stanisława Karnkowskiego w czasie pierwszych bezkrólewic*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 2002, t. 20, s. 59–67.
- Dziegielewska J., *Kryzys staropolskiego parlamentu a regulacje proceduralne*, [w:] *Studia historyczno – prawne: prace dedykowane Profesorowi Janowi Sereydcy w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. J. Dorobisz, W. Kaczorowski, Opole 2004, s. 73–78.
- Dziegielewska J., *Mazowsze w rozgrywkach o tron i system polityczny Rzeczypospolitej w latach 1572–1609*, [w:] *Mazowsze w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych w Rzeczypospolitej XVI i XVII wieku. Studia i szkice*, red. J. Dziegielewska, Warszawa 2010, s. 55–78.
- Dziegielewska J., *O ustroju, decydentów i dysydentów. Studia i szkice z dziejów pierwszej Rzeczypospolitej*, Kraków 2011.
- Dziegielewska J., *Prymasi w roli interreksów*, [w:] *Prymasi i prymasostwo w dziejach państwa i narodu polskiego*, red. W.J. Wysocki, Warszawa, 2002, s. 39–50.
- Dziegielewska J., *Sejm elekcyjny, elektorzy, elekcje 1573–1674*, Pułtusk 2003.
- Dziegielewska J., *Stan szlachecki w życiu publicznym Rzeczypospolitej w pierwszym stuleciu po Unii Lubelskiej*, [w:] *Tradycje polityczne dawnej Polski*, red. A. Sucheni-Grabowska, A. Dybkowska, Warszawa 1993, s. 75–116.
- Dyl J., *Problematyka duszpasterska synodu włocławskiego biskupa Stanisława Karnkowskiego w 1579 roku*, „Roczniki Teologiczne” 2004, t. 51, z. 4, s. 81–100.

- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 2004.
- Fijałek J., *Kościół rzymsko-katolicki na Litwie. Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu po koniec Rzeczypospolitej*, [w:] *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Kraków 1914, s. 37–333.
- Floria B., *Rosyjska kandydatura na tron polski u schyłku XVI wieku*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1971, t. 16, s. 85–95.
- Glemma T., *Odzyskanie klasztoru dominikańskiego w latach 1565–1568*, „Rocznik Gdański” 1938, t. 12, s. 74–116.
- Glemma T., *Stosunki kościelne w Toruniu w stuleciu XVI i XVII na tle dziejów Prus Królewskich*, Toruń 1934.
- Gręźlikowski J., *Biskup Stanisław Karnkowski jako ustawodawca: wkład w dzieło recepcji reformy trydenckiej w diecezji włocławskiej*, „Studia Włocławskie” 1998, t. 7, s. 355–368.
- Gręźlikowski J., *Czym był dla Kościoła Sobór Trydencki (1545–1563): (refleksje w 440-tą rocznicę od zakończenia obrad)*, „Prawo Kanoniczne” 2003, t. 46, nr 3–4, s. 171–226.
- Gręźlikowski J., *Eucharystia w statutach potrydenckich synodów włocławskich i innych aktach prawno-duszpasterskich biskupa Stanisława Karnkowskiego*, „Prawo Kanoniczne” 2005, t. 48, nr 3–4, s. 201–235.
- Gręźlikowski J., *Kongregacje dekanalne na tle zadań i obowiązków dziekanów w ustawodawstwie synodalnym diecezji włocławskiej w okresie potrydenckim*, „Prawo Kanoniczne” 2002, t. 45, nr 3–4 (2002), s. 181–210.
- Gręźlikowski J., *Odnowa duszpasterska w diecezji włocławskiej w świetle uchwał synodów biskupa Stanisława Karnkowskiego z 1568 i 1579 roku*, „Prawo Kanoniczne” 2015, t. 58, nr 2, s. 115–161.
- Gręźlikowski J., *Początki i rozwój kościelnego sądownictwa w Polsce na podstawie generalnego i okręgowych oficjalatów diecezji włocławskiej*, „Prawo Kanoniczne” 2001, t. 44, nr 3–4, s. 163–183.
- Gręźlikowski J., *Wkład biskupa Stanisława Karnkowskiego w dzieło recepcji reformy trydenckiej w diecezji włocławskiej*, „Prawo Kanoniczne” 2001, t. 44, nr 1–2, s. 161–184.
- Gruszecki S., *Spółeczne oblicze konfederacji warszawskiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1968, t. 13, s. 145–157.
- Gruszecki S., *U społecznych podstaw konfederacji warszawskiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1974, t. 19, s. 51–63.
- Gruszecki S., *Walka o władzę w Rzeczypospolitej Polskiej po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów (1572–1573)*, Warszawa 1969.
- Grzebień L., *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2013.
- Grzeszczuk S., *Klecha i pleban. Pisarze sowiżrzalscy wobec duchowieństwa i sporów religijnych*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1968, t. 13, s. 81–113.
- Grzybowski S., *Henryk Walezy*, Wrocław 1985.
- Grzybowski S., *Jan Zamoyski*, Warszawa 1994.
- Grzywacz J., *Nominacja biskupów w Polsce przedrozbiorowej*, Lublin 1960.
- Góralski W., *Stan badań nad średniowiecznym polskim ustawodawstwem synodalnym*, „Studia Warmińskie” 1990, t. 27, s. 13–36.

- Heidenstein R., *Dzieje polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, t. 1, wyd. W. Spasowicz, Petersburg 1857.
- Heidenstein R., *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1592 ksiąg XII*, oprac. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2015.
- Heidenstein R., *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, tłum. M. Gliszczyński, t. 1–2, Petersburg 1857.
- Historia rodu Karnkowskich*, t. 1: *Historia i korzenie*, oprac. K. Karnkowski, Baden 2012.
- Hochleitner J., *Małopolska a Warmia – meandry współpracy w dziele wdrażania reformy trydenckiej*, [w:] *Kościół katolicki w Małopolsce w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Kowalski, J. Muszyńska, Kielce–Gdańsk 2001, s. 209–223.
- Iwańska-Cieślak B., *Zarys dziejów biblioteki kapituły katedralnej we Włocławku*, „Universitas Gedanensis” 2008, R. 20, nr 2 (36), s. 62–75.
- Jarmiński L., *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów u schyłku XVI wieku*, Warszawa 1992.
- Kakowski A., *Biskupa Stanisława Karnkowskiego zbiór konstytucji synodalnych. Przyczynek do historii ustawodawstwa kościelnego w Polsce*, Włocławek 1912.
- Kalinowski E., *Aktywność polityczna szlachty podlaskiej podczas pierwszego bezkrólewia*, „Kwartalnik Historyczny” 2015, t. 123, nr 2, s. 247–278.
- Kamler A., *Uwagi o przygotowaniu zawodowym duchownych senatorów Rzeczypospolitej w latach 1501–1587*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 2002, t. 20, s. 27–32.
- Karwacki R., *Zbiór biskupa Stanisława Karnkowskiego z roku 1579*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 1994, nr 8, s. 289–292.
- Kazanie o dwojakim kościele chrześcijańskim J. E. księdza Stanisława Karnkowskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego*, przejrzał i wyd. A. Chmielowski, Warszawa 1884.
- Kempa T., *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007.
- Kieniewicz L., *Senat za Stefana Batorego*, Warszawa 2000.
- Kłoczek A., *Mszały w kościołach diecezji włocławskiej w początkowym okresie recepcji reformy trydenckiej na podstawie dokumentów powizytacyjnych biskupa Stanisława Karnkowskiego*, „Liturgia Sacra” 2002, nr 2, s. 251–259.
- Kłoczek A., *Proweniencja mszałów używanych w kościołach diecezji kujawsko-pomorskiej w świetle dokumentów powizytacyjnych z lat 1576–1578*, „Studia Loviciensia” 2002, nr 4, s. 33–45.
- Kłoczowski J., *Polska prowincja dominikańska za Zygmunta Augusta w świetle akt kapituł prowincjonalnych*, „Roczniki Humanistyczne” 1972, t. 20, z. 2, s. 55–62.
- Korolko M., *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573–1658*, Warszawa 1974.
- Korolko M., *Poczet sekretarzy królewskich Zygmunta Augusta (1548–1572)*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1986, t. 31, s. 45–84.
- Korolko M., *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta*, Warszawa 1991.
- Korolko M., *Spory i polemiki wokół konfederacji warszawskiej w latach 1576–1609*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1973, t. 18, s. 65–94.

- Korolko M., *Spory i polemiki wokół konfederacji warszawskiej w latach 1576–1609*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1974, t. 19, s. 79–102.
- Kościelak S., *Jezuici w Gdańsku od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*, Gdańsk 2003.
- Kościelak S., *Katolicy w protestanckim Gdańsku od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*, Gdańsk 2012.
- Kościelak S., *Kryzys w gdańskim klasztorze św. Brygidy w świetle wizytacji biskupiej z 1580 roku*, „Teki Gdańskie” 2004–2005, t. 6–7, s. 60–66.
- Kościelak S., *Luteranie, katolicy, kalwiniści w Gdańsku. Bilans konfrontacji i koegzystencji w trzech pierwszych wiekach od wystąpienia Marcina Lutra*, „Gdański Rocznik Ewangelicki” 2017, t. 11, s. 9–25.
- Kot S., *Źródła do historii wychowania*, cz. 1, Kraków 1929.
- Kucharski A., *Historia rodu Karnkowskich z Karnkowa. Studium z genealogii ziemi dobrzyńskiej*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 2003, t. 18, s. 105–131.
- Kujawski W., *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-pomorskiej przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1997, t. 68, s. 1–161.
- Kuźmina D., *Jakub Wujek (1541–1597). Pisarz, tłumacz i misjonarz*, Warszawa 2004.
- Kuźmina D., *Katechizmy w Rzeczypospolitej w XVI i początku XVII wieku*, Warszawa 2002.
- Kuźmina D., *Wazowie a Kościół w Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013.
- Lepszy K., *Andrzej Frycz Modrzewski*, Warszawa 1954.
- Lepszy K., *Dzieje floty polskiej*, Gdańsk 1947.
- Lepszy K., *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589–1592)*, Kraków 1939.
- Lepszy K., *Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III*, Kraków 1929.
- Librowski S., *Czterechsetlecie erekcji seminarium włocławskiego (1569–1969)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1969, t. 18, s. 125–132.
- Librowski S., *Wizytacje diecezji włocławskiej*, t. 1, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1964, t. 8, s. 1–186.
- Lileyko J., *Życie codzienne w Warszawie za Wazów*, Warszawa 1984.
- Listy znakomitych mężów wieku XVI w roku 1578 zebrane w trzy księgi przez S. Karnkowskiego, biskupa*, przeł. A.F. Sobalski, „Kwartalnik Teologiczny” 1904, t. 3, z. 1, s. 1–26.
- Litak S., *Od reformacji do oświecenia. Kościół katolicki w Polsce nowożytnej*, Lublin 1994.
- Lolo R., *Polityka zagraniczna i wojsko, w: Mazowsze w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych w Rzeczypospolitej XVI i XVII wieku. Studia i szkice*, red. J. Dziegielewski, Warszawa 2010, s. 105–117.
- Lolo R., *Religijne postawy szlachty mazowieckiej w XVI–XVII wieku*, [w:] *Szlachta polska i jej dziedzictwo*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2013, s. 127–138.
- Lolo R., *Towarzystwo Jezusowe w diecezji płockiej 1566–1773. Studium koegzystencji w dobie recepcji reformy trydenckiej*, Pułtusk 2013.
- Łubieński S., *Droga do Szwecji Zygmunta III, króla polskiego i szwedzkiego, w roku 1593. Rozruchy domowe w Polsce w latach 1606–1608*, oprac. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2009.
- Łukaszewicz J., *O kościołach Braci Czeskich w dawnej Wielkiej Polsce*, Poznań 1835.

- Łukaszewska-Haberkowa J., *Pisma wydane przez jezuitów działających na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Katalog druków z XVI wieku*, Kraków 2023.
- Maciszewski J., *Próby mediacyjne Piotra Tylickiego w dobie rokoszu sandomierskiego*, [w:] *Kościół katolicki w Małopolsce w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Kowalski, J. Muszyńska, Kielce–Gdańsk 2001, s. 321–330.
- Maciszewski J., *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1986.
- Marszalska J.M., *Prymasi: Jakub ze Sienna (1413–1480), Maciej Drzewicki (1467–1535) i Stanisław Karnkowski (1510–1603) – bibliofile, erudyci i pisarze*, [w:] *Urząd prymasa w Polsce: geneza, oddziaływanie, znaczenie*, red. W. Graczyk, J.M. Marszalska, L. Zygnier, Warszawa–Ciechanów 2018, s. 143–153.
- Mecherzyński K., *Historia wymowy w Polsce*, t. 2, Kraków 1858.
- Milewski D., *Listy senatorów koronnych do margrabiego Jerzego Fryderyka i nadradców pruskich w okresie trzeciego bezkrólewia (1586–1587)*, „*Studia Źródłoznawcze*” 2020, t. 58, s. 253–268.
- Morawski M., *Ksiądz Stanisław Karnkowski, „Życie Włocławka i okolic”* 1928, R. 3, nr 2, s. 7–11.
- Natoński B., *Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji*, [w:] *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, red. J. Paszenda, Kraków 1994, s. 34–62.
- Niemyjski M., *Koronni senatorowie duchowni wobec kwestii pokoju religijnego w artykułach konfederacji generalnej warszawskiej w pierwszym bezkrólewiu po śmierci Zygmunta Augusta*, „*Białostockie Teki Historyczne*” 2008, t. 6, s. 53–75.
- Nowak W., *Geneza „Agendy” biskupa Marcina Kromera*, „*Studia Warmińskie*” 1969, t. 6, s. 173–210.
- Nowak Z., *Kultura, nauka i sztuka w Gdańsku na przełomie dwóch epok*, [w:] *Historia Gdańska 1454–1655*, s. 352–402.
- Obirek S., *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564–1668*, Kraków 1996.
- Ochman-Staniszevska S., *Dynastia Wazów w Polsce*, Warszawa 2006.
- Odyniec W., *Polskie dominium maris Baltici w XVI i XVII w.: koncepcje i realizacja*, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 1995, nr 3, s. 223–232.
- Opaliński E., *Zjazd w Jędrzejowie w 1576 roku*, „*Kwartalnik Historyczny*” 2002, R. 109, nr 2, s. 15–40.
- Paszenda J., *Fundacja prymasa Karnkowskiego dla jezuitów w Kaliszu*, „*Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*” 1984, t. 29, s. 297–316.
- Paszenda J., *Wybór miejsca na fundację dla jezuitów*, [w:] *Jezuicka ars historica: prace ofiarowane Księdzu Profesorowi Ludwikowi Grzebieniowi SJ*, s. 453–467.
- Pawlak M., *Stanisław Karkowski – życie i działalność*, „*Rocznik Kultury Kujaw i Pomorza*” 1971–1972, t. 7, s. 97–106.
- Pawlik W., *Katechizmy w Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku. Katechizm i jego produkcja*, Lublin 2010.
- Pawlikowska-Butterwick W., *Kariery kościelne episkopatu Wielkiego Księstwa Litewskiego w okresie od 1544 do 1632 roku w kontekście dochodów z biskupstw (na tle episkopatu koronnego)*, „*Nasza Przeszłość*” 2021, t. 136, s. 85–126.
- Pazyra W., *Prymas Stanisław Jan Karnkowski jako kaznodzieja*, „*Częstochowskie Studia Teologiczne*” 1999, t. 27, s. 243–247.

- Piechnik L., *Jezuici a seminarium diecezjalne w Kaliszu (1593–1620)*, „Nasza Przeszłość” 1964, t. 20, s. 113–147.
- Piechnik L., *Powstanie i rozwój jezuickiego „Ratio studiorum” (1548–1599)*, Kraków 2003.
- Piechnik L., *Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2001.
- Piechnik L., *Seminarium diecezjalne w Poznaniu w latach 1564–1614*, „Nasza Przeszłość” 1984, t. 61, s. 93–109.
- Pieńkowska A., *Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego*, Pułtusk 2010.
- Płaza S., *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia (1572–1574)*, Kraków 1969.
- Poniatowski S., *Biblioteka kapituły łowickiej (zarys dziejów)*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi”, „Bibliologia dyscypliną integrującą” 1993, t. specjalny, s. 119–126.
- Popłatek J., *Jan Wielewicki i jego „Diariusz”*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1969, t. 14, s. 59–88.
- Propozycje konsystorialne w XVI wieku: omówienie: teksty polskie*, wyd. H. Fokciński, Rzym 1994.
- Radziwiłł A.S., *Rys panowania Zygmunta III*, oprac. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2011.
- Rybandt S., *Drukarskie oficyny niemieckie w orbicie zainteresowań polskiego dostojnika kościelnego prymasa Stanisława Karnkowskiego*, [w:] *E scientia et amicitia. Studia poświęcone profesorowi Edwardowi Potkowskiemu w sześćdziesięciolecie urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. M. Drzewieckiego, Warszawa–Pułtusk 1999, s. 159–165.
- Rybandt S., *Księgozbiór prymasa Stanisława Karnkowskiego, źródło badań nad kulturą umysłową dostojnika kościelnego w XVI w.*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi”, „Kolekcje wyznaniowe” 1992, z. 13, s. 117–130.
- Rybandt S., *Superekslibrysy prymasa Stanisława Karnkowskiego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1991, z. 11, s. 5–26.
- Rymkiewicz J.M., *Samuel Zborowski*, Warszawa 2010.
- Rzońca J., *Rzeczpospolita Polska w latach 1596–1599. Wybrane zagadnienia polityki wewnętrznej i zagranicznej*, Opole 1990.
- Quirini-Popławska D., *Polsce doktorzy medycyny padewskiej wszechnicy z drugiej połowy XVI wieku*, [w:] *Pamięć wieków kształtuje potomność*, red. A. Bieś, B. Topij-Stempińska, Kraków 2010, s. 107–138.
- Salmonowicz G., *Geneza i treść uchwał konfederacji warszawskiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1974, t. 19, s. 7–30.
- Samsonowicz H., *Gdańsk a poczynania morskie Zygmunta Augusta*, [w:] *Historia Gdańska 1454–1655*, s. 289–313.
- Sawicki J., *Ze studiów nad zbiorem Karnkowskiego: nieznanne uchwały kongregacji piotrkowskiej z 7 listopada 1554 r.*, „Przegląd Historyczny” 1948, t. 37, s. 227–242.

- Seredyka J., *Biskupi na sejmach za panowania Zygmunta III Wazy*, [w:] *Jezuicka ars historica: prace ofiarowane Księdzu Profesorowi Ludwikowi Grzebieniowi SJ*, s. 499–514.
- Seredyka J., *Nie znany projekt egzekucji konfederacji warszawskiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1975, t. 20, s. 155–169.
- Sipayłło M., *Z starych druków*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1966, t. 11, s. 147–159.
- Subera L., *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbioru Jana Wężyka z r. 1761*, Warszawa 1981.
- Sucheni-Grabowska A., *Prymasi XVI stulecia w polskim systemie parlamentarnym*, [w:] *Prymasi i prymasostwo w dziejach państwa i narodu polskiego*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2002, s. 16–38.
- Sucheni-Grabowska A., *Przeobrażenia ustrojowe od Kazimierza Wielkiego do Henryka Wazy*, [w:] *Tradycje polityczne dawnej Polski*, red. A. Sucheni-Grabowska, A. Dybkowska, Warszawa 1993, s. 16–74.
- Śwędrowski J., *Metody rozwoju chrześcijańskiego w ujęciu Stanisława Karnkowskiego*, „Studia Loviciensia” 2005, nr 7, s. 253–267.
- Śwędrowski J., *Nauka Prymasa Stanisława Karnkowskiego o Jezusie Chrystusie i sakramentach*, „Studia Prymasowskie” 2008, t. 2, s. 299–333.
- Śwędrowski J., *Program formacji religijnej wiernych i kształtowanie postaw według biskupa Stanisława Karnkowskiego*, „Studia Włocławskie” 2004, t. 7, s. 369–384.
- Śwędrowski J., *Prymas Stanisław Karnkowski jako kaznodzieja*, „Studia Loviciensia” 2002, nr 4, s. 263–269.
- Szpaczyński P.P., *Mocarstwowe dążenia Zygmunta III w latach 1587–1618*, Kraków 2013.
- Tazbir J., *Piotr Skarga. Szermierz kontrreformacji*, Warszawa 1978.
- Tazbir J., *Polskie echa Nocy św. Bartłomieja*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1975, t. 20, s. 21–44.
- Tazbir J., *Polskie i obce opinie o konfederacji warszawskiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1974, t. 19, s. 151–160.
- Tazbir J., *Szlaki kultury polskiej*, Warszawa 1986.
- Tobiasz M., *Bożogrobcy w Miechowie (w 800-lecie sprowadzenia zakonu do Polski)*, „Nasza Przeszłość” 1963, t. 17, s. 5–60.
- Tymosz S., *Zbiór biskupa Stanisława Karnkowskiego z 1579 roku*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2003, t. 13, z. 2, s. 51–68.
- Uruszczak W., *Miscellanea sejmowe warszawskie z 1570 roku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2010, nr 311, s. 129–135.
- Wasilewski T., *Tolerancja religijna w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI i XVII w.*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1974, t. 19, s. 117–128.
- Wierzbowski T., *Jakub Uchański arcybiskup gnieźnieński (1502–1587)*, Warszawa 1895.
- Wisner H., *Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z czasów Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 2001.
- Wisner H., *Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta i Władysława IV*, Warszawa 2002.
- Wisner H., *Walka o realizację konfederacji warszawskiej za panowania Zygmunta III Wazy*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1974, t. 19, s. 129–149.
- Wisner H., *Zygmunt III Waza*, Wrocław 2006.

Wrede M., *Itinerarium króla Stefana Batorego (1576–1586)*, Warszawa 2010.

Wyczański A., *Polityka 1548–1572*, [w:] H. Samsonowicz [et al.], *Polska na przestrzeni wieków*, Warszawa 2006, s. 168–183.

Załęski S., *Jezuici w Polsce*, Kraków 1908.

Zahajkiewicz M.T., „*Tractatus sacerdotalis*” Mikołaja z Błonia na tle teologii przełomu wieku XIV i XV, Lublin 1979.

Związek J., *Kazanie jako źródło historyczne*, „*Folia Historica Cracoviensia*” 1997–1998, t. 4–5, s. 313–330.

Związek J., *Z dziejów kaznodziejstwa katolickiego w Polsce na przełomie XVI i XVII wieku*, „*Analecta Cracoviensia*” 1991, t. 13, s. 427–466.

Streszczenie

Artykuł omawia działalność duszpasterską i polityczną prymasa Stanisława Karnkowskiego (1520–1603), udział przywódcy Kościoła katolickiego we wprowadzaniu reform trydenckich w Rzeczypospolitej, zaangażowanie w tworzenie kolegiów i seminariów dla kapłanów. Ważną częścią tekstu jest omówienie działalności wydawniczej Karnkowskiego i jego współpracowników. Zostały wskazane najważniejsze potrzeby badawcze nad przygotowaniem pełnej monografii prymasa. Omówiono udział Karnkowskiego w najważniejszych wydarzeniach historycznych, jakie miały miejsce w trakcie pełnienia przez niego obowiązków biskupa wrocławskiego, a następnie prymasa – w odniesieniu do wolnych elekcji, konfederacji warszawskiej oraz prawa, jakie tworzył dla zabezpieczenia najważniejszych miast w Rzeczypospolitej, czyli Gdańska (Statuty Karnkowskiego 1570 r.).

Słowa kluczowe: Karnkowski Stanisław, prymas, sobór, kontrreformacja

Life and activities of Primate Stanislaw Karnkowski – research postulates (problems)

Abstract

The article discusses the pastoral and political activities of Primate Stanislaw Karnkowski (1520–1603), his participation as the leader of the Catholic Church in the introduction of the Tridentine reforms in the Republic, and involvement in the establishment of colleges and seminaries for priests. An important part of the text is a discussion of the publishing activities of Karnkowski and his associates. The most important research needs for the preparation of a full monograph on the primate have been identified. Karnkowski's participation in the most important historical events that took place while he served as Bishop of Włocławek and then as primate was discussed in relation to free elections, the Warsaw Confederation, and the laws he created to secure the most important cities in the Republic, namely Gdansk (Karnkowski Statutes 1570).

Keywords: Karnkowski Stanislaw, primate, council, counter-reformation